

6. Krasnova E. Odesskoe pekhotnoe yunkerskoe uchilishche / E. Krasnova, A. Drozdovskij // Deribasovskaya-Rishel'evskaya: Odesskij al'manah. — 2012. — № 48. — S. 106–121.

7. Kurdyuk A. A. Strukturnye izmeneniya v seti voenno-uchebnyh zavedenij russkoj armii vo vremya Pervoj mirovoj vojny / A. A. Kurdyuk // Vestnik Voennogo universiteta. — 2007. — № 1 (9). — S. 85–92.

8. Lalaev M. S. Istoricheskij ocherk voenno-uchebnyh zavedenij, podvedomstvennyh Glavnomu ih upravleniyu. — Ch. 2 / Lalaev M. S. — M. : Tip. M. M. Stasyulevicha, 1880. — 465 s.

9. Pikul' Yu. M. Pidhotovka ofitsers'kykh kadriv u viys'kovo-navchal'nykh zakladakh Rosijs'koy imperiji (1861–1914 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnaya istoriya» / Pikul' Yu. M. — Kharkiv, 2011. — 18 s.

10. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (dalee — PSZRI): 2-e sobr. — T. 39. — Ch. 1. — № 41067.

11. PSZRI: 2-e sobr. — T. 42. — Ch. 1. — № 44723.

12. PSZRI: 2-e sobr. — T. 43. — Ch. 1. — № 45612.

13. Stoletie Voennogo Ministerstva, 1802–1902: v 13 t. / [gl. red. D. A. Skalon]. — SPb. : Tip. tov. M. O. Volf, 1902–1914. — T. 10: Glavnoe upravlenie voenno-uchebnyh zavedenij. — Ch. 3 / [red. P. V. Petrov, N. A. Sokolov]. — SPb. : Tipogr. tov. M. O. Volf, 1914.

О. С. Бабічева

Дніпродзержинський державний технічний університет

УДК: 94(477)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМЦІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 1900–1903 рр.

O. Babicheva
Dniprodzerzhynsk State Technical University
Business Activities of South Ukraine
During the Economic Crisis of 1900–1903 Years

У статті розглядається діяльність підприємців Південної України в період світової економічної кризи 1900–1903 рр., яка значно позначилася на соціально-економічному житті країни.

Ключові слова: завод, державні замовлення, економічна криза, матеріальне становище, підприємці, промисловість.

The present article shows the activities of entrepreneurs in Southern Ukraine during the global economic crisis of 1900–1903 years. They greatly affected the socio-economic life of the country. After the economic crisis of heavy industry spread throughout the region and contributed to the emergence of a number of negative factors such as lack of resources, decline and stagnation in metallurgy, machine

building and other industries. The entrepreneurs turned to government officials in order to get help, especially economic. It is proved that the government of the Russian Empire played the role of defender, protector of interests of the most influential entrepreneurs steel. They assisted individual industrialists, which was to provide government contracts, cash flows in the steel industry, provide favorable loans and subsidies for obtaining favorable terms. But such a condescending attitude the Russian Empire carried out solely to establish control in the steel industry, regulate the activities of entrepreneurs.

Undoubtedly, during the crisis significantly decreased profit breeders, so the latter tried most of the losses on to the workers. At steel mills reduced production volumes, which led to the closure of factories, increasing the intensity of labor, lower wages, worse off workers, mass unemployment.

Keywords: plant, public order, economic crisis, financial situation, entrepreneurs, industry.

В статье рассматривается деятельность влиятельных предпринимателей Южной Украины в период мирового экономического кризиса 1900–1903 гг., который в значительной степени отразился на социально-экономическом положении страны. Обоснован вывод о том, что в этот период значительно снизилась прибыль заводчиков, поэтому часть убытков они переложили на рабочих.

Ключевые слова: завод, государственные заказы, экономический кризис, материальное положение, предприниматели, промышленность.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає період стрімких перетворень, які стали справжнім випробуванням для нашої держави, громадянського суспільства та економіки. Тому особливою актуальності набувають дослідження кінця XIX — початку XX ст. Адже це був дуже насичений період, який відзначився найбільшими геополітичними подіями, політичними й економічними змінами. На наш погляд, проблема соціально-економічної консолідації підприємців Південної України, їхні стосунки з владою, усвідомлення своєї економічної ролі в Російській імперії на межі XIX — початку XX ст. залишається малодослідженою і потребує глибокого вивчення та аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Певні інтереси впливових об'єднань підприємців Південної України, в першу чергу, з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії, висвітлено в наукових дослідженнях В. Крутікова, О. Шляхова, Т. Лазанської, О. Доніка, І. Шандри [3; 14; 4; 1; 13]. Але вони дають більш-менш фрагментарне уявлення про особливості діяльності підприємців Південної України в період економічної кризи 1900–1903 рр. Серед російських

істориків, які вивчають діяльність підприємців, їхній менталітет, відносини з владою та інші аспекти визначеної проблеми, треба відзначити А. Качалюна [2] та В. Сущенко [9]. Позитивне враження справляє робота О. Любимова, в якій автор доводить, що наприкінці XIX ст. в Росії вже склався цивілізований механізм взаємодії між бізнесом та державою. Підприємницькі представницькі інститути посіли вагоме місце в житті російського суспільства [6, с. 16–19].

Метою дослідження є охарактеризувати діяльність підприємців Південної України, їхні відносини з урядом Російської імперії стосовно розв'язання, насамперед, економічних питань, а також висвітлити економічний та соціальний стан металургійних підприємств Південної України в період економічної кризи 1900–1903 рр.

Виклад основного матеріалу. Економічна криза 1900–1903 рр. охопила всю територію капіталістичної Європи. Особливо важко кризові явища проявилися в Російській імперії, адже значне скорочення й занепад виробництва у важкій індустрії йшли поряд з голодом на селі. Нагадаємо, що наслідки економічної кризи позначилися на легкій, харчовій промисловості, а також на підприємствах кустарного типу.

Лідер світового пролетаріату В. Ленін, спираючись на дії законів капіталістичної економіки, передбачав економічну кризу ще 1897 р., коли в підприємницьких колах Росії панував діловий азіотаж, а важка промисловість приносила найбільші прибутки. В той час він зауважував: «...ми переживаємо, вірогідно, той період капіталістичного циклу, коли промисловість “процвітає”, торгівля йде жваво, фабрики працюють повним ходом і, як гриби після дощу, з'являються незліченні нові заводи, нові підприємства, акціонерні товариства, залізничні споруди... Не треба бути пророком, щоб провістити неминучість краху (більш чи менш крутого), який повинен настати за цим “процвітанням” промисловості» [5, с. 124–125].

Перші паростки економічної кризи з'явилися 1899 р., коли знецінилися акції багатьох промислових підприємств, зокрема деяких металургійних заводів Південної України. Наприклад, курс акцій Донецько-Юр'ївського товариства в січні 1899 р. становив 680 руб., 1900 р. — 530 руб., в 1901 р. — 210 руб. Державний банк 12 листопада 1899 р. в повідомленні російському урядові зазначав, що відчувається велика потреба в грошах, що багато дисконтерів зовсім припинили дисконт векселів [7, с. 314].

1902 р. акціонерне товариство суднобудівних, механічних і ливарних заводів у Миколаєві в звіті на загальних зборах акціонерів повідомляло, що за 1899–1900 операційні роки одержані збитки від заводів становили 187,9 тис. руб., а в 1900–1901 рр. — 273,8 тис. руб. Ціни на продукцію катастрофічно падали. Наприклад, протягом 1901 р. ціни на мінеральне паливо Донбасу змі-

нювалися так: на рудниках пуд вугілля, що продавалось в січні великими партиями, коштував 8–10 коп., а в грудні того самого року — 6,75–7,5 коп.; антрацит, відповідно, — 9–10 коп. і 8–8,5 коп. В Одесі донецьке вугілля продавалось у січні 1901 р. по 20–23 коп. за пуд, а в грудні того самого року — по 14–16 коп. На складах Харкова антрацит продавався в січні по 21–23 коп. за пуд, а в грудні — по 17–19 коп. [7, с. 315].

Табл. 1.

**За даними XXV з'їзду гірничопромисловців,
середні ціни на вугілля на одеському ринку
знижувались так (у коп. за пуд):**

м. Одеса	1900 р.	1901 р.	1902 р.	1903 р.
Рядове вугілля	21,8	16,7	14,9	14,2

[10, с. 225].

В Україні ціни на чавун з 79 коп. за пуд у 1898/99 р. знизились до 41 коп. у 1902/03 р. Ціна за пуд сортового заліза на одному з найбільших підприємств Півдня України з 1 руб. 80 коп. у 1897/98 р. впала до 1 руб. 27 коп. у 1902/03 р. Ціна одного пуда листового заліза в 1898/99 р. дорівнювала 1 руб. 90 коп., в 1900/01 р. — 1 руб. 70 коп., а вже наприкінці 1902 р. — 1 руб. Наприкінці 1902 р. ціни на метал упали нижче від європейських, які також істотно знизилися. Прибутки промисловців катастрофічно падали. Скорочувалось виробництво промислової продукції [11, с. 234].

Економічна криза стала своєрідним каталізатором створення монопольних об'єднань, загостривши конкуренцію (особливо в металургійному секторі), змусила підприємців максимально сконцентрувати та об'єднати сили. На початку XX ст. в основних галузях важкої промисловості, таких як металургійна, машинобудівна, залізорудна та інші виникла низка потужних монополій, переважно в Південній Україні. Так, 1901 р. було створено синдикат «Продпаровоз», який з часом об'єднав усі приватні паровозобудівні заводи Російської імперії та контролював 97% загальноімперського збуту паровозів.

1902 р. розпочав діяльність синдикат «Трубопродаж». До його складу увійшло 10 трубопрокатних підприємств Російської імперії, чотири з яких — в Україні: катеринославські «Шодуар» та «Ланге», луганський «Гартман» і Нікополь-Маріупольський заводи. «Трубопродаж» охоплював практично 100% збуту водопровідних, газопровідних та інших труб.

Того самого року російський уряд затвердив статут «Товариства для продажу виробів російських металургійних заводів». Так було створено найбільшу монополію Російської імперії — синдикат «Продамет». Його головою став Ігнатій Ясюкович — директор-розпорядник Південноросійсько-

го Дніпровського металургійного товариства. Виконавчим органом синдикату була Рада, яка діяла через контори в Одесі, Катеринославі, Харкові, Києві та інших містах Російської імперії.

На XXVI з'їзді гірничопромисловців, якій відбувся 1902 р. в Харкові, серед основних причин кризи в металургії зазначалися брак налаштованого виробництва в деяких секторах металургії, зверхнє ставлення споживачів до вітчизняної продукції, невідповідність деяких положень митного й господарського права реаліям економічного життя, відсутність розгалуженої фінансово-кредитної системи. Актуально стояло питання про перерозподіл державних замовлень і субсидій, які надавалися основним промисловим підприємствам. Адже уряд Російської імперії розміщував замовлення на окремих заводах по високій вартості на термін до 3 років. Ці заводи мали можливість постачати на ринок залишки виробництва за нижчими цінами. До заводів-фаворитів належали Юзівський, Дружківський, Петровський, Брянський, Таганрозький, Дніпровський металургійні заводи.

Характеризуючи таке складне становище, впливовий підприємець Ігнатій Ясюкович вказував, що розташування державних замовлень, безумовно, не є справедливим, оскільки скарбниця, котра мала б опікуватися потребами всієї держави і всього народу, підтримує окремі заводи, а всі інші залишає напризволяще [12, с. 149]. Підприємець обстоював думку, що державні замовлення на метал і рейки слід розподіляти між усіма підприємствами-металургами, а не тільки між «заводами-улюбленицями».

Інший відомий заводчик Юлій Гужон підтримав пропозицію І. Ясюковича й навів багато фактів, що характеризували роль державних замовлень у збагаченні кількох промисловців, які отримували величезні премії від держави, працюючи за її замовленнями. Він зазначав, що державні замовлення на рейки, які виконували шість згаданих заводів, були великою несправедливістю, адже фіксована ціна за пуд рейок, згідно з держзамовленнями, становила 1 руб. 25 коп., у той час як усі інші металургійні заводи продавали на приватних ринках залізо по 1 руб. 06 коп. за пуд, а балки — по 80 коп. Названі ціни продиктували для 18 заводів заводи-фаворити. За даними Ю. Гужона, 18 заводів працювали виключно для приватного ринку, а 6 — більшою мірою для скарбниці. Таким чином, Новоросійські підприємства постачали державі 82% виробництва, Дружківський завод — 72%, Брянський — 59%, Російсько-Бельгійські підприємства — 56%, Таганрозький і Дніпровський заводи — 29 і 26% відповідно [8, с. 68]. Як бачимо, останні підприємства були найменш залежні від державних замовлень і розраховували на власні сили: запроваджували модернізацію, розширювали експорт продукції, оскільки внутрішній ринок був недостатнім. Наприклад, у період кризи 1900–1903 рр. завдяки організаторським зусиллям і професійній передбачливості директора-розпорядни-

ка, інженера-технолога за освітою І. Ясюковича, на Дніпровському металургійному заводі в Кам'янському було збудовано нові відділи сталеливарного й сталепрокатного цехів, а також другу газомоторну електростанцію, яка працювала на доменних газах [8, с. 34].

Надалі Ю. Гужон стверджував, що вартість пуда рейок не перевищувала 80 коп., а скарбниця сплачувала по 1 руб. 25 коп. за пуд. За таких обставин, головні заводи одержували 45 коп. премії за кожен пуд рейок, проданий до скарбниці. В підсумку це становило: для Дніпровського заводу — за 2 484 972 пуди рейок — 1 млн. 116 тис. руб. премії; для Таганрозького, відповідно — за 1 млн. 507 тис. 534 пуди — 607,5 тис. руб.; для Петровського — за 3 млн. 599 тис. 150 пудів — 1 млн. 635 тис. руб.; для Дружківського — за 3 млн. 744 тис. 710 пудів 1 млн. 683 тис. руб.; для Юзівського — за 4 млн. 726 тис. 346 пудів — 2 млн. 116 руб. премії [7, с. 316]. Безперечно, користуючись такими великими пільгами, означені заводи тиснули на всі інші металургійні підприємства, визначаючи ціни на приватних ринках і займаючи павільне становище.

Щоб зупинити це, металургійні промисловці, які не отримували державних замовлень, поставили на порядок денний питання про необхідність угоди між собою або про організацію металургійного монополістичного об'єднання, котре мало регулювати виробництво на рівні високого попиту на метал. Зрозуміло, що провідні заводи намагалися не поспішати з вирішенням цього питання. Особливо наполегливо відмовлявся Юзівський завод.

Аби примусити адміністрацію Юзівського заводу підтримати це рішення Ю. Гужон запропонував знизити ціни на рейки для державної скарбниці до рівня, що визначається вільною конкуренцією. Ю. Гужон і його прихильники намагалися пояснити кризу в металургійній промисловості силою конкуренції з боку адміністрації Юзівського заводу та інших заводів-фаворитів. Історик О. Нестеренко справедливо зауважує, що цим фактом не слід нехтувати, але він не був вирішальним [7, с. 317].

16 серпня 1900 р. на нараді гірничопромисловців ішлося про кризу в металургії України. Відомий промисловець О. Алчевський відзначив, що приплив іноземного капіталу в гірничу промисловість припинився і криза надвиробництва набирає обертів. Заводи скорочували виробництво металу, на деяких було зупинено доменні печі.

Акцентуємо, що економічна криза проходила неоднаково не тільки в різних галузях виробництва, але й у різних регіонах України. Окрім того, в межах однієї галузі, наприклад металургійної, спостерігалася нерівномірність руху кризи. Так, за наведеною таблицею ми маємо змогу проаналізувати діяльність окремих металургійних підприємств Південної України.

**Рух виплавки чавуну по головних металургійних заводах
Південної України в період економічної кризи 1900–1903 рр.
(в пуд.)**

№	Завод	1900 р.	1901 р.	1902 р.	1903 р.
1	Гданцівський	3 227 520	1 537 685	1 616 360	2 020 635
2	Олександрівський	9 041 450	11 242 007	7 992 885	5 901 023
3	Дніпровський	13 024 884	13 548 802	11 575 041	13 370 375
4	Дружківський	5 878 147	6 506 143	5 726 880	6 294 048
5	Донецько-Юр'ївський	6 792 017	5 288 716	5 930 535	8 780 828
6	Ольхівський	4 730 885	3 379 525	5 524 971	4 868 000

[7, с. 319].

Як можна побачити, нерівномірність руху виплавки чавуну по окремих заводах у роки кризи надвиробництва проявилась для Гданцівського, Донецько-Юр'ївського, Ольхівського заводів 1901 р., а на Олександрівському, Дніпровському, Дружківському заводах 1901 р. виплавки чавуну зростала проти 1900 р. Навіть 1902 р., коли економічна криза досягла апогею, на Ольхівському заводі виробництво чавуну порівняно з 1901 р. збільшилось. Насамперед, це можна пояснити нерівномірним розвитком капіталізму, а також тим, що заводи видавали продукцію незалежно від кризи; в багатьох випадках вони працювали «про запас», окремі виробничі підприємства виконували попередні державні замовлення.

Уряд Російської імперії намагався низкою державних заходів урятувати великих промисловців від збитків та по можливості послабити руйнівну дію кризи. Безумовно, йшлося насамперед про великі грошові вливання в металургію. Так, Державний банк відкрив значний кредит металургійним товариствам, придбав на декілька мільйонів облігацій окремих промислових підприємств, запроваджував заходи для підтримки металургійних заводів, над якими нависла загроза банкрутства. З ощадних кас витрачалися великі суми на облігації, які не мали попиту серед приватних осіб. Таким чином, Державний банк став посередником для переведення грошей з кишені платників податків у гаманці підприємців. Уряд Російської імперії, який за весь час кризи нічого не зробив для багатьох тисяч безробітних, почув благання кількох десятків капіталістів і надав їм реальну допомогу.

За ініціативою Ю. Вітте, 1901 р. було створено спеціальний комітет з розподілу замовлень на рейки, кріплення й рухомий склад для залізниць. Комітет видавав замовлення на три роки вперед. Тільки металургійним підпри-

емствам Державний банк у формі кредитів видав 60 млн. руб. Також уряд вдавався до негласних субсидій, обсяги яких за три роки кризи досягли 100 млн. руб., причому ці субсидії були «майже даровими».

Зрозуміло, що, незважаючи на допомогу держави, величезні прибутки підприємців у роки кризи значно знизилися порівняно з періодом промислового піднесення, тому заводчики намагалися перекласти всі збитки на працівників. Ще з 1899 р. почалося погіршення стану робітників: продовжувався робочий день, підвищувалася інтенсивність праці, але знижувалися розцінки, а разом з тим і заробітна плата. Різко погіршувались харчування й житлові умови робітників.

Кількість діючих металургійних заводів в Україні скоротилася з 29 в 1900 р. до 23 в 1902 р. Це призвело до появи масового безробіття, яке почало поширюватися наприкінці 1900 р. в Катеринославі, Харкові, Одесі, Миколаєві, Маріуполі, Юзівці. Навіть на найбільших металургійних заводах, які менше потерпали від кризи, ніж середні та дрібні, відбувалося величезне скорочення працівників. Наприклад, на Олександрівському (Брянському) металургійному заводі 1902 р. залишилось 4357 робітників замість 7132 на 1899 р. На Дніпровському металургійному заводі кількість робітників зменшилася з 6740 1900 р. до 5805 1902 р. На Донецько-Юр'ївському металургійному заводі — з 4620 1889 р. до 2266 1901 р. [7, с. 327].

Безробіття в Україні у період економічної кризи 1900–1903 рр. доповнювалось частковим безробіттям, коли працівники були зайняті не всі робочі дні. Тобто часткове безробіття проявлялось у формі скорочення робочого дня, тижня або місяця. Воно завдавало тяжких ударів робітникам та їхнім сім'ям, прирікаючи на голод. Про часткове безробіття робітники висловлювалися, що «воно ні жити, ні вмерти не дає».

Висновки. Основними рисами економічної кризи 1900–1903 рр. у важкій промисловості, перш за все в металургії, вважались попереднє виробництво, закриття невеликих заводів та збереження великих підприємств, які перебували в кращих ринкових умовах. Для стабілізації соціально-економічного становища південноукраїнські підприємці намагалися перш за все встановити баланс між виробництвом і споживанням, регулюючи збут, тобто створюючи синдикати, які б розміщували замовлення так, аби всі підприємства (які входили до синдикату) отримували необхідну частку навантаження виробничих потужностей. Це були величезні корпорації. Тільки «Продамет» об'єднав близько 30 металургійних заводів і монополізував 4/5 всієї металургійної промисловості Російської імперії. Ця монополія виникла на базі низки угод і погоджень. Її фінансування взяли на себе провідні російські та іноземні банки.

Уряд Російської імперії опікувався перш за все стратегічно важливими галузями промисловості. Він змушений був, як правило, задовольняти клопо-

тання З'їздів гірничопромисловців, керуючись необхідністю існування розвинутої важкої промисловості. Зрозуміло, що найбільш комфортно почувалися підприємці, пов'язані з державними структурами, ті, які обслуговували державні інтереси, насамперед у забезпеченні воєнно-економічної потужності держави. Російський уряд захищав «своїх» підприємців щитом протекціонізму на світовому ринку і створював їм сприятливі умови на внутрішньому ринку [9, с. 328]. Таким чином, складна ситуація в державі приносила зиски тільки визначеному, дуже обмеженому колу ділової еліти, основна маса населення, до якої належали робітники заводів і шахт, перебувала в нестабільних соціально-економічних умовах.

1. Донік О. М. Підприємницькі об'єднання в Україні останньої третини XIX — початку XX сторіччя: від інституціоналізації інтересів до надбань регіональних форм інтеграції : [Електронний ресурс] / Донік О. М. — Режим доступу : http://history.org.ua/JournALL/xix/xix_2010_17/4.pdf

2. Качалян А. С. Горнопромышленники Юга России в конце XIX — начале XX века: предпринимательский менталитет / Качалян А. С. — Ростов н/Д : Изд-во РГУ, 2003. — 207 с.

3. Крутіков В. В. Буржуазія України та економічна політика в пореформений період / Крутіков В. В. — Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1992. — 172 с.

4. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX століття) / Лазанська Т. І. — К. : Інститут історії України. — 1999. — 282 с.

5. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / Ленин В. И. — Т. 2. 1895–1897. — М. : Издательство политической литературы, 1971. — 677 с.

6. Любимов А. П. История лоббизма в России / Любимов А. П. — М. : Либеральная миссия, 2005. — 208 с.

7. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні / Нестеренко О. О. — Ч. II. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 580 с.

8. Слоновський О. Ю. Ігнатій Ясюкович. Ім'я в історії: Історико-краєзнавче дослідження / Слоновський О. Ю. — Дніпропетровськ : Пороги, 2009. — 219 с.

9. Сущенко В. А. Предпринимательство на трех этапах российской модернизации (вторая половина XIX — начало XX в.): общее и особенное в исторической судьбе: монография / Сущенко В. А. — Ростов н/Д : ЮФУ, 2011. — 406 с.

10. Труды XXV-го Съезда горнопромышленников Юга России. — Т. 3. — Харьков, 1901.

11. Труды XXVI-го Съезда горнопромышленников Юга России. — Т. 1. — Харьков, 1902.

12. Труды XXVII-го Съезда горнопромышленников Юга России. — Т. 2. — Харьков, 1903.

13. Шандра І. О. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії в системі державних та громадських установ (1874–1918 рр.) / Шандра І. О. — Л. : Вид-во ЛНУ. — 2003. — 211 с.

14. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства / Шляхов О. Б. — Д. : Вид-во ДНУ, 2010. — 244 с.

1. Donik O. M. Pidpryyemnyts'ki obyednannya v Ukrayini ostann'oyi tretyny XIX — pochatku XX storichchya: vid instytutsionalizatsiyi interesiv do nadban' rehional'nykh form in-tehratsiyi : [Elektronnyy resurs] / Donik O. M. — Rezhym dostupu : http://history.org.ua/JournALL/xix/xix_2010_17/4.pdf

2. Kachalyan A. C. Gornopromyshlenniki YUga Rossii v konce XIX — nachale XX ve-ka: predprinimatel'skij mentalitet / Kachalyan A. S. — Rostov n/D : Izd-vo RGU, 2003. — 207 s.
3. Krutikov V. V. Burzhuaziya Ukrainy ta ekonomichna polityka v poreformenyy period / Krutikov V. V. — Dnipropetrovs'k : Vyd-vo DDU, 1992. — 172 s.
4. Lazans'ka T. I. Istoriya pidpryemnytstva v Ukrainy (na materialakh torhovo-promyslovyi statystyky XIX stolittya) / Lazans'ka T. I. — K. : Instytut istoriyi Ukrainy. — 1999. — 282 s.
5. Lenin V. I. Polnoe sobranie sochinenij / Lenin V. I. — T. 2. 1895–1897. — M. : Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1971. — 677 s.
6. Lyubimov A. P. Istoriya lobbizma v Rossii / Lyubimov A. P. — M. : Liberal'naya missiya, 2005. — 208 s.
7. Nesterenko O. O. Rozvytok promyslovosti na Ukrainy / Nesterenko O. O. — Ch. II. — K. : Vyd-vo AN URSS, 1962. — 580 s.
8. Slonyevs'kyy O. Yu. Ihnatiy Yasyukovych. Im'ya v istoriyi: Istoryko-krayeznavche doslidzhennya / Slonyevs'kyy O. Yu. — Dnipropetrovs'k : Porohy, 2009. — 219 s.
9. Sushchenko V. A. Predprinimatel'stvo na trekh etapah rossijskoj modernizatsii (vtoraya polovyna XIX — nachalo XX v.): obshchee i osobennoe v istoricheskoy sud'be: monohrafiya / Sushchenko V. A. — Rostov n/D : YuFU, 2011. — 406 s.
10. Trudy XXV-go S"ezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii. — T. 3. — Har'kov, 1901.
11. Trudy XXVI-go S"ezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii. — T. 1. — Har'kov, 1902.
12. Trudy XXVII-go S"ezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii. — T. 2. — Har'kov, 1903.
13. Shandra I. O. Z"yizdy hirnychopromyslovtsiv Pivdnyia Rosiyi v systemi derzhavnykh ta hromads'kykh ustanov (1874–1918 rr.) / Shandra I. O. — L. : Vyd-vo LNU. — 2003. — 211 s.
14. Shlyakhov O. B. Ukraina na shlyakhu do industrial'noho suspil'stva / Shlyakhov O. B. — D. : Vyd-vo DNU, 2010. — 244 s.

В. Ж. Попов

Міжрегіональна академія управління персоналом

УДК: 94(477)«1917–1920»303.094.4

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПОЛІТИЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЧАСІВ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1917 — ПОЧАТКУ 1920-х рр.**

V. Popov

Interregional Academy of Personnel Management

***Features of Social Identification in the Conditions
of Political Uncertainty during the Civil War in Ukraine***

У статті розкрито причини, з яких міські обивателі були змушені приховувати в 1917 — на початку 1920 рр. свій соціальний статус.

Ключові слова: національно-демократична революція та громадянська війна 1917 — початку 1920 рр. в Україні, соціальна структура міського на-